

21. Чикаленко-Келлер Г.Є. Пам'яті В. Біднова // Тризуб (Париж), 1935. – № 28-29. – С. 6-14.
22. Школьник О. Духовна публіцистика Василя Біднова (за матеріалами "Релігійно-наукового вісника", Александрів Куявський, 1921-1923) // 3 Міжнародний конгрес українців. 26–29 серпня 1996 р. Історія – Харків, 1996 р. – С. 241-245.
23. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України у м. Києві. – Ф. 3859. Український вільний університет в м. Прага. – Опис 1. (1921-1941). – Спр. 156. – Листування з „Лігою української культури” в Празі про проведення лекцій на тему: “Завдання української еміграції”. – 532 с.

Алейкина В. В. Идея национальной школы в творчестве В. А. Биднова (1874-1935)

В исследовании проанализированы идеи известного деятеля украинской культуры и образования В. А. Биднова относительно организации национальной школы в Украине, показано значение национально-го воспитания для реализации украинской национальной идеи. Показано, что педагогические идеи В. Биднова сохраняют свою актуальность и в современных условиях.

Ключевые слова: В. Биднов, национальная идея, национальная школа, национальное воспитание

Aleikina V. V. The idea of national school in V. O. Bidnov's works (1874-1935)

The Ukrainian people gave the world quite a lot of prominent cultural workers, known scientists and teachers. Among such unordinary personalities is Vasyl Bidnov. His works, views and ideas, in our view, deserve an intent attention of wide pedagogical public. It is possible to draw a conclusion about a clear lineation in Bidnov's works theoretical bases of building of Ukrainian school and role of national education in development of national consciousness and Ukrainian patriotism.

Keywords: V. Bidnov; national idea; national school; national education

УДК 94 (477.7)“18/19”

В. М. Константинова

СПЕЦИФІКА ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ ХІХ СТ.

У статті аналізуються матеріали Першого загального перепису населення, що стосуються такої важливої складової Російської імперії, якою була Херсонська губернія. Особлива увага приділена підрахункам відсоткового представництва різних етнічних груп у складі населення міст і повітів, співвідношенню чоловічого і жіночого населення в різних етносах, представлених у містах, конфесійній приналежності представників різних мовних груп. Використання статистичних джерел дає можливість побачити детальну, і в той же час цілісну картину етнічного складу населення міст губернії.

Ключові слова: міське населення, етнос, статистика

Одним із важливих чинників, який впливав на характер урбанізаційних процесів на півдні України як у XVIII – XIX, так і у XX століттях, був чинник етнічний. Етнічна строкатість через цілий комплекс причин стала своєрідною “візитівкою” як регіону в цілому, так і його адміністративно-територіальних складових, найбільшими з яких тривалий час залишались губернії. Не стала виключенням і губернія Херсонська, у тому числі і стосовно етнічного складу міського населення, про що член Центрального Статистичного Комітету І.Т. Антонович у “Короткому огляді цифрових даних Першого перепису населення Херсонської губернії” писав, що міське населення тут має “такий строкатий характер, який не зустрічається в жодній з внутрішніх російських губерній” [1, с.VIII]. Нажаль, більшість дослідників, які пишуть про другу половину XIX – початок XX ст., обмежується самою констатацією факту поліетнічності Херсонщини або ж оперує даними щодо етнічного складу окремих населених пунктів чи щодо чисельності того чи іншого етносу в губернії. Статистичні джерела, в тому числі й опубліковані, часто використовуються вельми вибірково, епізодично, що не дає можливості побачити детальну, і в той же час загальну і цілісну картину етнічного складу населення губернії і тим більше – населення міського. Доволі недостатньо використовуються інформативні можливості навіть того самого тому Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р., цитату з вступної статті якого ми навели вище.

Не можна сказати, що матеріали Перепису ігноруються дослідниками, які звертаються до тих чи інших аспектів історії міст півдня України кінця XIX ст. Втім, у переважній більшості наукових статей, які містять посилання на це джерело, наводяться лише 2 – 3 цифри, одержані з нього. Ширше матеріали Перепису використані в доволі нечисленних дисертаційних працях (авторства В.В. Дмитрієва, Н.О. Котової, Л.Л. Левченко, А.Х. Маргулова, О.М. Марченка, С.Б. Надибської), присвячених історії міст Південної України [2-7]. Варто відмітити, що не кожна з цих робіт включає дані саме про Херсонську губернію. Тож головне завдання нашої розвідки як раз і полягає в систематизації тих матеріалів Перепису, які стосуються етнічного складу населення міст Херсонщини.

Дуже важливо, що у самому Переписі відповідні дані розпорошені поміж іншими а головне – подані переважно в абсолютних цифрах, що ускладнює визначення частки того чи іншого етносу в складі міського населення як губернії в цілому, так і її складових. Етнічна карта регіону стає набагато краще зрозумілою, якщо перевести абсолютні показники у відсотки.

Складність із визначенням за даними Перепису етнічного складу населення губернії, як і імперії в цілому, полягає в тому, що національна приналежність при проведенні перепису визначалась лише на підставі даних про рідну мову. Тож за мовною ознакою населення губернії, міст і повітів розподілялось так [1, с.90-95].

		По губернії	В містах	В повітах без міст
		"Руські"		
У тому числі	російська	21,05%	44,96%	11,34%
	українська	53,48%	17,22%	68,30%
	білоруська	0,84%	0,23%	1,08%
	польська	1,13%	3,12%	0,32%
		Інші слов'янські мови		
У тому числі	чеська	0,05%	0,09%	0,03%
	сербська	0,01%	0,04%	0,004%
	болгарська	1,00%	0,22%	1,31%
		Литовсько-латиські		
У тому числі	литовська	0,02%	0,02%	0,001%
	жмудська	0,002%	0,005%	0,001%
	латиська	0,02%	0,07%	0,003%
		Романські		
У тому числі	румунська (молдавська)	5,39%	2,18%	6,68%
	французька	0,05%	0,17%	0,002%
	італійська	0,003%	0,10%	0,001%
	іспанська	0,0007%	0,002%	—
	німецька	4,52%	1,62%	5,69%
		Інші германські мови		
У тому числі	шведська	0,02%	0,008%	0,03%
	норвезька і датська	0,0009%	0,03%	0,00005%
	голландська	0,0004%	0,001%	0,0001%
	англійська	0,02%	0,06%	0,0009%
		Інші індоєвропейські мови		
У тому числі	грецька	0,30%	0,70%	0,14%
	албанська	0,001%	0,004%	0,0001%
	вірменська	0,08%	0,26%	0,003%
	персидська	0,004%	0,01%	0,0001%
	осетинська	0,0004%	0,001%	—
	циганська	0,06%	0,03%	0,07%
		Єврейська	11,80%	28,36%
		Картвельсько-кавказькі горці		
У тому числі	грузинська	0,007%	0,02%	0,0003%
	[...]	0,0004%	0,001%	0,0002%
	абхазька	0,00004%	0,0001%	—
	лезгінська	0,00007%	0,0003%	—
		Фінські		
У тому числі	фінська	0,002%	0,005%	0,0009%
	водська	0,001%	0,003%	0,0001%
	карельська	0,0001%	0,0001%	0,0001%
	іжорська	0,0004%	0,0003%	0,0004%
	чудська	0,001%	0,003%	0,0004%
	естонська	0,01%	0,04%	0,0004%
	лопарська	0,0006%	0,0009%	0,0004%
	вотицька	0,002%	0,006%	—
	зирянська	0,0003%	0,0009%	0,00005%
	пермяцька	0,00004%	0,0001%	—
	мордовська	0,006%	0,01%	0,003%
	черемиська	0,002%	0,002%	0,001%
	вогульська	0,0002%	0,0001%	0,0002%
	угорська	0,002%	0,004%	0,0009%
		Турецько-татарські		
У тому числі	татарська	0,12%	0,37%	0,01%
	башкирська	0,003%	0,009%	0,0002%
	мещеряцька	0,0002%	0,0002%	0,00005%

	[...]рська	0,0003%	0,0009%	0,00005%
	чуваська	0,004%	0,01%	0,0007%
	турецька	0,02%	0,06%	0,0002%
	туркменська	0,0001%	0,0001%	0,00005%
Монголо-бурятська (калмицька)		0,00004%	0,0001%	–
Інші північні пл.		0,0003%	0,001%	–
Інші мови				
У тому числі	арабська	0,0002%	0,0002%	–
	сіро-халдейська	0,0002%	0,0002%	0,0001%
	абіссінська	0,00004%	0,0001%	–
Ті, які не зазначили мови		0,005%	0,01%	0,003%

Аналізуючи відповідні абсолютні показники, І.Т. Антонович зробив наступні спостереження: серед населення губернії перше місце посідають українці, за ними слідує росіяни, євреї, молдаване (румун), німці та поляки, інші ж народи “зустрічаються в дуже обмеженій кількості”. При цьому українці мешкають як в повітах, так і в містах “повсюди”, особливо у східних повітах – Олександрійському, Єлисаветградському та Херсонському, а росіяни – переважно в містах, відносячись переважно до “торгового класу населення”. Євреї, складаючи значний відсоток населення, широко представлені як в містах, так і в повітах, але особливо багато їх у Одесі – 55,6% від всього єврейського населення губернії. Німці представлені і в містах, і в повітах, особливо в повіті Одеському, на який припадає половина німецького населення губернії. Поляки мешкають переважно в містах, хоча в значній кількості зустрічаються і серед сільського населення Херсонського, Ананієвського і Тираспольського повітів. Інші ж етноси, будучи нечисленними, переважно займаються торгівлею і мешкають у містах [1, с.VII-VIII].

Разом із мовною ознакою, певною мірою про етнічну приналежність можна судити за віросповіданням. Тож надзвичайно інформативним є співставлення мовної та конфесійної приналежності міського населення [1, с.100-103]

Віросповідання Групи і мови		Православні та єдиновірці	Старообрядці та ті, хто від- хиляється від православ'я	Вірмено- григоріани	Вірмено- католики	Римо- католики	Лютерани	Реформати	Баптисти
В містах		62,14%	0,79%	0,27%	0,01%	4,16%	1,44%	0,07%	0,02%
I. “Руські”		94,25%	1,27%	0,04%	0,001%	0,63%	0,19%	0,02%	0,02%
У тому числі	російська	92,21%	1,70%	0,06%	0,001%	0,80%	0,24%	0,03%	0,02%
	українська	99,58%	0,11%	0,01%	0,0007%	0,18%	0,04%	–	0,02%
	білоруська	92,93%	3,23%	–	–	3,79%	0,05%	–	–
II. Польська		1,80%	0,01%	0,008%	0,08%	97,15%	0,50%	0,05%	0,01%
III. Інші слов'янські		62,85%	–	0,06%	–	34,01%	2,48%	0,22%	0,06%
У тому числі	чеська	18,05%	–	–	–	76,16%	5,08%	0,56%	0,14%
	болгарська	98,25%	–	–	–	0,88%	0,38%	–	–
IV. Литовсько-латиські		7,12%	0,10%	–	–	44,27%	44,85%	0,96%	1,06%
V. Романські		89,37%	0,02%	0,21%	0,005%	9,01%	0,60%	0,66%	0,005%
У тому числі	румунська (молдав.)	99,67%	0,02%	0,24%	–	0,04%	0,02%	0,006%	0,006%
	французька	6,20%	–	–	0,08%	74,14%	8,42%	9,64%	–
	італійська	5,38%	–	–	–	94,12%	0,38%	0,13%	–
VI. Німецька		2,54%	0,02%	–	–	21,33%	71,07%	2,18%	0,55%
VII. Інші германські		6,47%	–	0,18%	–	8,99%	52,70%	5,04%	–
у тому числі шведська		4,62%	–	–	–	1,54%	93,84%	–	–
VIII. Інші індоевропейські		72,66%	–	23,13%	0,40%	1,22%	0,04%	0,01%	–
У тому числі	грецька	99,42%	–	0,13%	–	0,42%	0,02%	–	–
	вірменська	3,97%	–	89,88%	1,59%	3,47%	0,05%	0,05%	–
	циганська	58,52%	–	4,44%	–	0,74%	–	–	–
IX. Єврейська		0,11%	–	0,0004%	–	0,005%	0,005%	0,0004%	–
X. Картвельські (груз.)		93,91%	1,02%	0,51%	–	4,06%	–	–	–
XI. Кавказькі горці		63,64%	–	–	–	9,09%	–	–	–

XII. Фінські	41,23%	–	–	–	11,53%	44,64%	–	–
XIII. Турецько-татарські	5,29%	–	1,43%	–	0,39%	0,06%	0,03%	–
у тому числі татарська	1,91%	–	–	–	–	0,03%	–	–
XIV. Монголо-бурятські (калмицька)	–	–	–	–	–	–	–	–
XVI. Інші північні племена	55,55%	–	–	–	–	–	–	–
XVII. Інші мови	33,33%	–	–	–	44,44%	–	–	–
Ті, які не зазначили мови	17,72%	–	–	–	6,33%	1,27%	–	1,27%

		Меноніти	Англікани	Інші христ. спов.	Караїми	Іудеї	Іслам.	Буддисти та ламаїсти	Інші нехр. спов.	Всього
У містах		0,005%	0,02%	0,007%	0,25%	30,54%	0,27%	0,0003%	0,0003%	100% (788960)
I. "Руські"		–	0,002%	0,002%	0,10%	3,47%	0,01%	–	–	100% (492552)
у тому числі	російська	–	0,003%	0,003%	0,14%	4,78%	0,01%	–	–	100% (354738)
	українська	–	–	–	0,004%	0,09%	0,003%	–	–	100% (135862)
	білоруська	–	–	–	–	–	–	–	–	100% (1952)
II. Польська		–	–	–	0,02%	0,39%	0,008%	–	–	100% (24609)
III. Інші слов'янські		–	–	0,06%	–	–	0,28%	–	–	100% (1817)
у тому числі	чеська	–	–	–	–	–	–	–	–	100% (709)
	болгарська	–	–	0,13%	–	–	0,25%	–	–	100% (798)
IV. Литовсько-латиські		–	–	–	–	1,64%	–	–	–	100% (1039)
V. Романські		–	0,005%	–	–	0,11%	–	–	–	100% (19359)
у тому числі	румунська (молдав.)	–	–	–	–	0,01%	–	–	–	100% (17235)
	французька	–	0,08%	–	–	1,45%	–	–	–	100% (1307)
	італійська	–	–	–	–	–	–	–	–	100% (799)
VI. Німецька		0,28%	0,008%	–	–	–	–	–	–	100% (12810)
VII. Інші германські		–	26,26%	–	–	0,36%	–	–	–	100% (556)
у тому числі шведська		–	–	–	–	–	–	–	–	100% (65)
VIII. Інші індоєвропейські		–	–	0,01%	0,08%	0,04%	2,20%	–	–	100% (7956)
у тому числі	грецька	–	–	–	–	–	0,02%	–	–	100% (5531)
	вірменська	–	–	0,05%	–	0,15%	0,05%	–	–	100% (2016)
	циганська	–	–	–	2,22%	–	34,07%	–	–	100% (270)
IX. Єврейська		–	0,0005%	0,0005%	0,03%	99,85%	–	–	–	100% (223769)

X. Картвельські (груз.)	–	–	–	–	2,54%	–	–	–	100% (197)
XI. Кавказькі горці	–	–	–	–	–	27,27%	–	–	100% (11)
XII. Фінські	–	–	–	–	1,46%	0,65%	–	0,16%	100% (616)
XIII. Турецько-татарські	–	–	–	39,23%	0,64%	52,84%	0,06%	0,03%	100% (3571)
у тому числі татарська	–	–	–	43,69%	0,75%	53,58%	–	0,03%	100% (2932)
XIV. Монголо-бурятські (калмицька)	–	–	–	–	–	100%	–	–	100% (1)
XVI. Інші північні племена	–	–	–	–	–	44,44%	–	–	100% (9)
XVII. Інші мови	–	–	22,22%	–	–	–	–	–	100% (9)
Ті, які не зазначили мови	–	–	54,43%	5,06%	13,92%	–	–	–	100% (79)

І.Т. Антонович, аналізуючи відповідні абсолютні показники, стосовно конфесійної приналежності міського населення зробив лише кілька спостережень: найбільша маса іудеїв (євреїв) мешкає в Херсонському та Одеському повітах, а особливо в самій Одесі; найбільше всього римо-католиків зосереджено в Одеському повіті, причому в самій Одесі мешкає 38,8% всього міського римо-католицького населення губернії. Найбільша кількість послідовників ісламу мешкає в Одесі [1, с.VIII-IX].

Важливо підрахувати і співвіднести відсоток представників кожної конфесії в населенні міст з відповідним відсотком у сільському населенні губернії (причому зробити це окремо для представників чоловічої і жіночої статі) [1, с.96-99]:

	Православні та єдиновірці		Старообрядці та ті, хто відхиляється від православ'я		Вірмено-григоріани		Вірмено-католики		Римо-католики		Лютерани		Реформати		Баптисти	
	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж
У повітах	87,64	87,28	1,08	1,16	0,004	0,003	0,0004	0,0003	3,22	3,20	2,30	2,35	0,23	0,23	0,27	0,27
У містах	62,66	61,55	0,78	0,80	0,30	0,24	0,01	0,004	5,16	3,05	1,58	1,28	0,06	0,08	0,02	0,02

	Меноніти		Англікан		Інші христ. сповідання		Караїми		Іудеї		Іслам.		Буддисти та ламаїсти		Інші не-христ. сповідання		Всього	
	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж
У повітах	0,28	0,27	0,0002	0,0001	0,004	0,003	0,003	0,002	4,97	5,21	0,01	0,009	0,001	0,001	0,0001	–	100% (984979)	100% (959673)
У містах	0,005	0,004	0,02	0,02	0,007	0,008	0,22	0,28	28,73	32,56	0,44	0,08	0,0005	–	0,0005	–	100% (416002)	100% (372958)

Додаткову інформацію щодо етносів, наявних у містах, дають дані щодо розподілу носіїв різних мов за віковими групами із зазначенням їхнього освітнього рівня [1, с.144-147, 156-177], за сімейним станом [1, с.178-181], за заняттями [1, с.218-223], за станами [1, с.288-307], дані щодо кількості осіб з фізичними вадами серед носіїв різних мов [1, с.188-191], особливо за умови порівняння цих цифр із даними щодо відсоткового представництва етносів у населенні міст. Важливими є дані щодо вікової приналежності представників окремих конфесій, представлених у містах [1, с.308-318]. Опосередковано можуть свідчити про етнічну приналежність дані таблиць щодо місця народження міського населення [1, с.40-51]. Наявні статистичні дані щодо підданства іноземців, які мешкали у найбільших містах Херсонщини [1, с.86-87].

Отже, завдяки матеріалам Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. ми маємо можливість одержати не лише більш-менш наближену до реальної картину представництва носіїв різних мов у міському населенні Херсонської губернії, не лише співвіднести кількість носіїв тієї чи іншої мови з чисельністю адептів тієї чи іншої віри, але і мати щодо міст наочну картину представництва різних етносів серед станів тощо. Перспективи подальших студій у даному напрямку полягають у аналізі матеріалів Перепису щодо двох інших губерній Південної України – Катеринославської [8] і Таврійської [9], а також у їх співставленні з даними, наведеними у цій розвідці.

Джерела та література

1. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XLVII. Херсонская губерния. – СПб., 1904.
2. Дмитрієв В.В. Градоначальства Півдня України в XIX – на початку XX ст.: Автореф. канд. іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2003.
3. Котова Н.О. Діяльність статистичних комітетів на Одещині у XIX – на початку XX століття: Дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2002.
4. Левченко Л.Л. Миколаївське і Севастопольське військове губернаторство: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2003.
5. Маргулов А.Х. Урбанізаційні процеси в Донбасі у 1861-1917 рр.: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2005.
6. Марченко О.М. Міське самоврядування на Півдні України у другій половині XIX ст.: Дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова. – О., 1997.
7. Надибська С.Б. Соціально-економічний розвиток міст Південної України в 1861-1900 рр. (за матеріалами Херсонської та Катеринославської губерній): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2005.
8. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XIII. Екатеринославская губерния. – СПб., 1904.
9. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XLI. Таврическая губерния. – СПб., 1904.

Константинова В. Н. Специфика этнического состава городского населения Херсонской губернии конца XIX в.

В статье анализируются материалы Первой всеобщей переписи населения, касающиеся этнического состава населения городов такой важной составляющей Российской империи как Херсонская губерния. Специальное внимание уделено подсчетам процентного представительства различных этнических групп в составе населения городов и уездов, соотношению женского и мужского населения в различных этнических группах, представленным в городах, конфессиональной принадлежности представителей различных языковых групп. Использование статистических источников дает возможность увидеть детальную, и в то же время целостную картину этнического состава населения городов губернии.

Ключевые слова: городское населения, этнос, статистика

Konstantinova V. M. Specific of Ethnicity of Urban Population of Kherson Province in the Late XIX Century

The materials of the First general population census, which concern to the ethnicity of urban population of such important component of the Russian Empire as Kherson Province, are analyzed in the article. It is especially attentively examined the percent of different ethnic groups in the province and cities, quantitative ratio of masculine and womanish urban population by the ethnic sign, information about the confessional belonging of native speakers of some languages in cities. The using of these numerical data representation gives the chance to see the detailed, and at the same time general and complete picture of ethnic composition of population of cities of the province.

Keywords: urban population, ethnicity, statistics

УДК 94(477)“1905/1908”:329

С. Г. Іваницька

“УКРАЇНСЬКИЙ ПРОЕКТ” У ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОЦІНКАХ П. Я. СТЕБНИЦЬКОГО (1905–1908)*

Метою статті є з'ясування особистого внеску видатного суспільного та політичного діяча, публіциста, керівника Петербурзької громади Української Демократично-Радикальної партії (УДРП) Петра Януаровича Стебницького (25.11.1862 – 14.03.1923) в інтерпретації та головні напрямки реалізації “українського проекту” (мовне питання, “шкільне питання”, колективні опозиційні заяви, українська парламентська громада, національна преса та книгодрукування) у контексті стратегії й тактики УДРП у роки першої російської революції.

Ключові слова: П.Я. Стебницький, Є.Х. Чикаленко, Петербурзька громада, Українська Демократично-Радикальна партія, перша російська революція 1905-1907 років, “український проект”, модерністична доба, “національне відродження”, неолібералізм, неонародництво.

“Український проект”, що був сформульований ще в середині XIX ст. (кирило-мефодіївці, старогромадовці, М.П. Драгоманов) та мав на меті створення модерної української нації, був позитивно, але не беззастережно, сприйнятий інтелектуалами та активістами новітньої фази національного руху. Більшість із них свідомо й наполегливо йшли все життя до обраної мети.

* Підготовка статті частково уможливлена завдяки дослідчій дотації Канадського інституту українських студій Альбертського університету (із Вічного фонду з українознавства ім. д-ра І. Іванцева й д-ра М. Мисько-Іванців) 2009 р.